

НІЖИНСЬКА СТАРОВИНА

КРАЄЗНАВЧА МОЗАІКА

Надія Онищенко (Ніжин)

НІЖИНСЬКІ БОГОМОЛЬЦІ

У Ніжині на вулиці Воздвиженській, що веде до храму Воздвиження Чесного Хреста, знаходиться будинок, що різниться своїм зовнішнім виглядом від своїх сусідів. Одноповерховий, із фасадом, який, за переказом старожилів, прикрашали дві дерев'яні колони з двома крилами-прибудовами. Тепер – це приватне житло. З 1940 року там розміщувалася служба ветлабораторії з тригектарною присадибною ділянкою. Працівники цієї служби розповідають і досі про липову альтанку і бузкову алею і про якихось дворян, які всім цим володіли до революції. І тільки меморіальна дошка повідомляє, що тут із 1894 до 1906 рік жив Герой Соціалістичної праці, академік Олександр Олександрович Богомолець (1881-1946).

Ольга Богомолець (праворуч)
із сином Андрієм та автором
статті в Ніжині біля
Миколаївського собору

Дошка була встановлена радянською владою в 1981 році з нагоди столітнього ювілею вченого-патолофізіолога, який хоч був і безпартійним, але внесок його в науку не можна було не помітити і не оцінити.

І музейні фонди, і інвентарна книга на цю будівлю вперто мовчать про ніжинське коріння Олександра Богомольця, про його приналежність до однієї з найцікавіших і маловивчених дворянських родин Ніжина. Так відбувалося тому, що наша так звана новітня історія намагалася відлучити нас від нашої родової пам'яті. І росли ми, як біблейське насіння кинуте на камінь: наша віра не проростала в землю, не врожайлась добрим колосом, а змінювалася, навіть, від легенького вітру.

Ймовірно, наукові здобутки академіка – в його духовній близькості зі своїм родоводом через батька Олександра Михайловича Богомольця. У згадках він називає його учителем, найкращим другом, високоосвіченою і дуже справедливою людиною [1]. Їх зближувало і разом пережито горе: смерть матері Софії Миколаївни Богомолець-Прісецької. Народившись у Лук'янівській в'язниці, де народоволка чекала присуду Київського військово-окружного суду, Олександр побачив маму вперше на Карійській каторзі вже десятирічним хлопчиком. Там вони з батьком її й поховали. Саме батько привіз Сашка в Ніжин до діда Михайла Федоровича. В очах сина Олександр Михайлович бачив дружину, яка любила і

Сучасний вигляд Хрестовоздвиженської церква в Ніжині

слов'янської мов, латині, арифметики, математичної географії, французької мови склав на «відмінно». Був нагороджений похвальним листом і книжкою Тургенєва «Записки охотника» [3].

Що представляв із себе Ніжин у ті часи? У 1894 році тут створюється Історико-філологічне товариство, третє в Російській імперії. Видатні професори М.М.Бережков, І.Г.Турцевич, В.К.Піскорський, В.І.Резанов випускали наукові збірники, виступали з публічними лекціями, пропагували наукові ідеї, які й сьогодні залишаються актуальними. Це було справді інтелектуальне середовище, яке наснажувало і студентів, і учнів гімназії. У Ніжині діяло музично-драматичне товариство, очолюване Ф.Д.Проценком.

Воно об'єднувало всі аматорські сили Ніжина. В будинку Товариства збирався хор, симфонічний оркестр, дві драматичні секції: російська і українська, а також літературна і музична.

На запрошення товариства тут виступали Марія Заньковецька і Микола Садовський, хорова капела Кошиця з Київського університету. Студенти і гімназисти відвідували ці вистави [4]. Вірогідно, їх дивилися і Олександр Богомолець з сином.

У спогадах Г.Дядюші читаємо, що родина Адасовських* і родина Богомольців дружили ще з початку XIX століття. Батько академіка був у дружніх стосунках із самою актрисою і її мамою Марією Василівною, їх близько знав і Олександр Олександрович. Про дружні взаємини тіток Богомольця Марії і Єлизавети свідчать листи, що зберігаються у фондах музею Марії Заньковецької в Києві; а двоюрідна сестра Богомольця – Наталія Лазурська була задушевною подругою актриси. В архіві актриси зберігається також кілька новорічних листівок від Богомольців. Дві від дружини Олександра Олександровича (за 1910, 1912 або 1914 р.) і одна від самого

оцю альтанку, і ці бузки недалеко від Графського саду.

У грудні 1893 року дворянин Олександр Михайлович Богомолець подає прошеніє завідуючому гімназією при Історико-філологічному інституті князя Безбородька про прийняття сина Олександра у другий клас, який до цього навчався вдома [2]. Свідцтво вказує на те, що за час навчання з січня по червень 1894 року Олександр Богомолець, син дворянина, віросповідання православного, поведінку мав відмінну і лише одну четвірку з малювання. Річні екзамени з Закону Божого, російської і

Родовий герб Богомольців

* Справжнє прізвище М.К.Заньковецької – Адасовська, сценічний псевдонім вона взяла за назвою села, яким володіли поміщики Адасовські, де вона й народилася.

майбутнього академіка. У спогадах Дядюші читаємо, що будучи вже президентом АН УСРР, він, «... не забував Марію Костянтинівну і, незважаючи на велику зайнятість науковою, організаційною і громадською діяльністю, відвідував її» [5].

Особова справа гімназиста Богомольця вказує на те, що батько перевів його вчитися у Кишинівську першу гімназію, туди були переслані метрична довідка сина і довідка про

Надгробок на могилі М.М.Богомольця на цвинтарі Хрестовоздвиженської церкви в Ніжині

дворянське походження батька. Можемо припустити що Сашко повертався в Ніжин разом із батьком у 1901-1902 роках. Олександр Михайлович жив тоді під наглядом поліції. Лише 12 листопада 1902 року нагляд було знято [6]. Та після подій 1905 року Ніжинська земська управа отримує розпорядження губернатора про обов'язкову підписку з осіб, які користуються правами державної служби, про їх неприналежність до політичних організацій протизаконного характеру. У списку тих, хто відмовився підписувати таку заяву станом на 24 листопада 1906 року знаходимо і прізвище лікаря села Талалаївки Олександра Михайловича Богомольця [7].

Олександр Михайлович Богомолець і його дружина Софія Миколаївна Прісецька, народившись у 50-х роках XIX століття, належали до нового покоління молодих людей, чие розуміння історичного становища і обов'язку дворян різнилося від розуміння їх батьків. Титулярний радник Федір Євстафійович, що служив по виборах дворянства Остерського повіту депутатом Чернігівського Дворянського депутатського зібрання і був нагороджений орденом Святого Володимира II ступеня, гордився своїм «благородним сословієм» і предком своїм військовим товаришем Євстафієм Петровичем Богомольцем [8]. Саме від нього успадкували герб [9].

Найпередовіший і найосвіченіший клас російського суспільства, за висловом графа Г.Милорадовича, своє покликання вбачав, передусім, у служінні монарху. Конфлікт батьків і дітей дворян яскраво виразив письменник Володимир Дрозд у вислові Софії Прісецької своєму батькові, відставному поручнику.

«Коли серед мільйонів сліпих рабів з'являється купка зрячих, здатних на самостійний критичний погляд довкола, здатних пожертвувати життям, щоб відстояти право народу на фізичний і розумовий розвиток у країні, де критика давно змовкла, наука похована, а філософія пішла в утриманки, їхня зрячість для обивателя здається злочинною, гріховною і задля власного спокою він перший волає до власть імущих: «Скоріше на вогнище їх!».

Із 36 років життя прихильниця мудрості 11 років провела на каторзі. Двадцятирічною дівчиною брала участь в «ходінні в народ», поширювала прокламації, які закликали до боротьби проти існуючого ладу. Її переконання поділяв чоловік, випускник медичного факультету Київського університету. Він вбачав своє служіння народу в його просвіті і в безпосередній лікарській роботі. Просвітницьку місію взяли на себе і сестри Олександра Михайловича Богомольця Єлизавета і Марія. Спогади різних людей називають то одну, то іншу засновницями в Ніжині жіночого пансіону. На вулиці Воздвиженській біля церкви бачимо поховання з білого каменю. Хрест на ньому не вцілів, але зберігся напис у розгорнутій книзі: «Нет больше той любви, как если кто положит душу свою за друзей своих». Мария Михайловна Богомолец. Род.

февраля 1843 года. Умерла 22 октября 1906 года». І на другому боці читаємо: «Без ропота крест свой, родная, до самой могилы несла. Любовью и лаской всех грела. Душу свою тем самым спасла». Дай, Боже, кожному з нас залишити по собі таку пам'ять».

Поховання це недалеко від дому Богомольців. Очевидно, родина відвідувала саме Хрестовоздвиженський храм. Перший, дерев'яний, на цьому місці був збудований ще в 1694 році. Наприкінці XVIII століття будується новий, кам'яний. Історія його будівництва пов'язана з іменем одного з останніх полковників Ніжинського козацького полку Петра Івановича Розумовського, який був двоюрідним небожем останньому українському гетьману Кирилу Розумовському. На посаді ніжинського полковника Петро Розумовський пробув недовго, в 1771 році передчасно помер. Невтішна вдова, Пелагея (в дівочтві – Сулима, теж із старшинського роду), вирішила поховати чоловіка в церкві на Магерках. А на спокій його душі пожертвувала кошти на будівництво кам'яного храму. Він був освячений в 1775 році. А в 1782 став усипальницею і для Пелагеї Розумовської [10].

Поховання, архітектурні пам'ятники, документи свідчать про добрий спадок родини Богомольців, який вкорінює нас в нашу історію.

У 1998 році в Ніжин вперше приїхала правнучка академіка Ольга Богомолець з сином Андрієм. Відомий науковець, лікар-дерматолог, а ще й український бард, тихо ступала вулицями і доріжками, якими торували життєві дороги її предки. Молилася в старовинних соборах, знімала на відео давній дворянський дім, парк і говорила про велику відповідальність перед історією свого роду.

ПОСИЛАННЯ

1. Дрозд В. Ритми життя. – К., 1984. – С. 45.
2. Відділ Державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині (далі – ВДАЧОН), ф. 386, оп.1, спр. 957, арк. 1.
3. Там само, ф. 386, оп.1, спр. 957, арк. 5.
4. Проценко Ф. Мистецькі спомини. – Ніжин, 1993. – С. 14.
5. Шевякова К. Коло друзів і знайомих // Український театр. – 1994. – № 4. – С. 26.
6. Діячі революційного руху в Росії. Біобібліографічний словник. – Т. III. – К., 1933. – С. 345-346.
7. ВДАЧОН, ф. 342, оп. 1, спр. 1492, арк. 23.
8. Милорадович Г. Родословна книга чернігівського дворянства. – Т. II. – Ч. III. – СПб., 1901. – С. 26.
9. Лукомський В., Модзалевський В. Малоросійський гербовник – СПб., 1914. – С. 12.
10. Морозов О. Усипальниця Розумовських // Вісті. 1995. – 24 листопада.

Лариса Кулик (Ніжин)

З ІСТОРІЇ НІЖИНСЬКИХ ЯРМАРКІВ

Ярмарок – це, мабуть, стихія богів. Ну де ще ви можете побачити таку приголомшуючу різноманітність і вражаючий достаток, здається, в усьому. Навіть неможливі речі під час ярмарку відбуваються з легкістю.

Але ринок – це перш за все товарно-грошові відносини. Ярмарки виникли в Європі в добу раннього середньовіччя, в період панування натурального господарства і економічної роз'єднаності. Головною фігурою у торгівлі були купці – підприємливі й непосидючі. Вузкість ринку та небезпечність торгівлі спонукали торговців об'єднуватися в торгові каравани, торгувати спільно, облаштовувати торгівлю в спеціально обраних та добре захищених пунктах (біля стін замку або монастиря тощо); там, де збиралися значні маси людей, на перетині